

Date: 3rd December-2024

JINOYAT SODIR ETISHGA MOYIL BO'LGAN O'SMIRLARNI
O'RGANISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Kosimov Jahongir Ismatilloevich
Osiyo xalqaro universiteti magistri

Annotatsiya: Maqolada jinoyat sodir etishga moyil bo'lgan o'smirlar va ularning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari haqida fikr bildirilgan. Shuningdek, o'smir shaxsi va uning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, deviant xulq va uning sabablari haqida ilmiy mulohazalar berilgan.

Kalit so'zlar: jinoyat, o'smir, shaxs, ta'lim, jinoyat, voyaga yetmagan, tarbiya, ta'lim, xulq

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОДРОСТКОВ,
ПРЕДСТАВЛЕННЫХ К СОВЕРШЕНИЮ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Аннотация: В статье изложено мнение о подростках, склонных к совершению преступлений, и их социально-психологических особенностях. Также даются научные комментарии о личности подростка и его социально-психологических особенностях, девиантном поведении и его причинах.

Ключевые слова: преступление, подросток, личность, образование, преступление, несовершеннолетний, воспитание, образование, поведение.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE STUDY OF TEENAGERS
PRESENTED TO COMMIT CRIMES

Annotation: The article expresses an opinion about teenagers prone to committing crimes and their socio-psychological characteristics. Scientific comments are also given about the personality of a teenager and his socio-psychological characteristics, deviant behavior and its causes.

Key words: crime, adolescent, person, education, crime, juvenile, upbringing, education, behavior

Jinoiy harakatlar (**delinkvent**, lotin. *Delinquens* - jinoyatchilik, huquqbuzarlik) deb, xuddi shunday xulq-atvor turiga mansub, subyekt ehtiyojlar, istaklarni qondirish uchun jarohat yoki o'limga olib kelish maqsadida jismoniy kuch yoki qurol ishlatish bilan jarohat yetkazish, ruhiy zo'riqishlarni yengish maqsadida o'zining ehtiyojlari, istaklarini qondirishning noqonuniy yo'lini tanlaganiga aytiladi. Bunday holatda jinoyatning maqsadi tajovuzkor xatti-harakatlarni amalga oshirishga qaratiladi.

Jinoiy harakatlarning motivatsiyasi nafaqat tajovuzkorlikni, balki boshqa noqonuniy harakatlarni ham keltirishi mumkin: pora olish, ta'magirlik, o'g'irlik va h.k. Shuning uchun jinoiy xulq so'nggi yillarda huquqshunoslarning e'tiborini tortadigan o'ziga xos ahamiyatga ega. Buning isboti sifatida ("Jinoyat motivatsiyasi") shaklida tuzilgan

Date: 3rdDecember-2024

monografiyalar huquqshunoslar va psixologlarning birgalikdagi ish olib borishlariga sabab bo'lmogda. Bu ish ikkilamchi taassurot qoldiradi. Bir tomondan jinoyatning sabablarini aniqlashtirishga qodir bo'lgan kriminalist psixologlar uchun aql-idrok va hatto ilg'or fikrlarni ifoda etadilar (aniqrog'i, ular haqiqiy hayotga nisbatan mutlaq, mustaqil ravishda niyatlarni aks ettirgani uchun haqiqiy hayotga yaqin) va boshqa tarafdin ular orasida psixologlarning ishiga tayanadigan bo'lsak, ular orasida motivatsiya va motivlar haqida umumiy tushuncha mavjud emas.

Yetakchi kriminalistlardan biri, akademik V.N.Kudryavsev (1978) jinoiy xatti-harakatining sababini, jinoyatning sababini, uning rivojlanish va dizaynini yaratish jarayoni, keyinchalik uning haqiqiy jinoiy harakatlarda amalga oshirilishi deb tushunadi. U ushbu tushunchalar doirasi va tarkibi jihatidan motivatsiyani jinoiy harakatlar mexanizmidan ajralib turishi kerak, deb hisoblaydi. Motivatsiya uning nuqtai nazaridan mexanizmni o'z ichiga olmaydi, chunki u qabul qilingan qarorni va o'z-o'zini nazorat qilishni amalga oshiradi (bu tushunchani tan olmaslik qiyin). Ammo V.N.Kudryavsevning fikriga ko'ra, - bu masalada vaziyatni motivatsiya va baholashni, shuningdek, uning harakatlarining natijalarini kutish va qarorlarni qabul qilishni o'z ichiga olmaydi. Shunda jinoyat sodir etgan shaxs ko'r-ko'rona harakat qiladi.

V.V.Luneyev (1980) ta'kidlaganidek, yuqorida sanab o'tilgan barcha elementlar motivatsiyaga kiritilgan: dinamik jarayon, motivatsiya ... barcha jinoiy xatti-harakatlarning elementlari bilan bog'liq bo'lib: ehtiyojlarning dolzarbligi, maqsadning paydo bo'lishi va shakllanishi, maqsadlarni aniqlash, maqsadga erishish yo'llarini tanlash, natijalar va qaror qabul qilishdan iboratdir.

Kriminologlarning fikricha buni sababini tushunishda qarama-qarshilik mavjud. Ko'pchilik mualliflar motivni harakatlantiruvchi kuch deb tushunadilar: "ijtimoiy xavfni anglatuvchi va jinoiy qonunchilikda jinoyat deb hisoblangan aniq maqsadli harakatni (iroda akti) amalga oshirish uchun qasddan zo'riqish (istak)ning paydo bo'lishi" (S.A.Tararuxin, 1977), "shaxsning jinoyatni sodir etishda ichki his-tuyg'u shaxsni jinoyat qilishga undaganligi aniqlagan" (B.V.Volkov, 1982). To'g'ri, kriminologlarning fikriga ko'ra, jinoyatchilarning xohish-irodasi faollikni kuchaytirishga harakat qiluvchi energiya impulsidan ko'ra, harakatning asosi uning subyektidir. Shunday qilib, K.Ye.Igoshev (1974) jinoyat xatti-harakatining sababi ijtimoiy muhit va shaxsning shaxsiy tajribasi ta'siri ostida yuzaga keladigan impuls, ya'ni jinoiy faoliyatning bevosita ichki sababi va jinoyatchilikka qarshi qanday munosabatda bo'lishini anglatadi.

V.N.Kudryavsev jinoyat sodir etilishining sababini ichki harakatlantiruvchi quvvat deb ataydigan bo'lsa, ayni paytda jinoyatning sababi faqat jinoyat sodir etilishining obyektlari yoki ta'sir obyekti, maqsad yoki jinoiy natijaga erishish vositasi sifatida qaraladi. Aniq qo'yilgan haqiqiy maqsad va uni bajarish vositasi haqidagi savolga javob beradimi? Agar u haqiqatan ham to'g'ri bo'lsa (va V.N.Kudryavsevning quyidagi iborasi bu tushunmovchilikka aniqlik kiritadi: "...jinoiy xatti-harakat qilmagan insonning salbiy ehtiyojlari yoki qiziqishlari, qarashlari yoki his-tuyg'ularida jinoyat qilishi uchun hech qanday sabab yo'q, haqiqiy jinoiy harakatgacha juda katta masofa bo'lishi mumkin"), unda faqat bitta xulosa bor: jinoyat hech qanday jinoiy rejani amalga oshirishiga sabab yo'q.

Date: 3rdDecember-2024

Biroq, bajarilmagan xatti-harakat bu motiv yo'qligini anglatmaydi. Shubhasiz, muallifning ta'kidlashicha, - ixtiyoriy ravishda yoki ixtiyorsiz ravishda xarakterdagi jinoiy harakati jinoyat sababi bilan aniqlanadi, bu esa kechikish yoki muvaffaqiyatsizlikka uchragan taqdirda, motivatsion ustanovkaga aylanadi. Inson jinoyatchi emas (va hech qachon bo'lmasligi mumkin), lekin u ijtimoiy jihatdan xavfli bo'lishi mumkin, chunki u jinoyatni sodir etishga moyilligi bor. Shuning uchun, tanqidchi I.Karpes (1969) G'arb jinoyatchilarining "xavfli vaziyat" haqida gapiradigan qarashlari juda ishonarli ko'rinmasligini aytadi.

Bu haqdagi tushunchalar jinoyatlarning oldini olishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning sodir etilish shart-sharoitlarini bartaraf etishdan tashqari, shaxsning qarashlari va shaxs ustanovkasini o'zgartirishi, ya'ni, ularni tarbiyalash va qayta tarbiyalashdan iborat bo'lishi kerak. V.N.Kudryavsev bunga e'tiroz bildirmadi, chunki u jinoyat sodir etilishining sabablarini bilish shaxsiy himoya choralari rejallashtirish va subyektning kelajakdagi xatti-harakatlarini bashorat qilishiga ko'maklashadi, jamiyat qarashlariga teskari mazmuni, chuqurligi va barqarorligi haqida fikr yuritadi; bir qator hollarda, kelib chiqish sabablarini bilish shaxsni shakllantirish sharoitlarini, shuningdek, jinoiy maqsadlar yuzaga kelgan vaziyatni baholashga imkon beradi.

Shunday qilib, agar jinoyat qonunchiligida jinoyat sodir etganmi yoki yo'qmi, faqatgina bitta jinoyat alomati bo'lsa, unda huquqni muhofaza qilish organlari va pedagoglar uchun bunday tarbiya jarayoni yetarli emas: jinoyat xatti-harakatlarining sabablari va motivatsion xulq-atvoriga olib kelishi mumkin bo'lgan maqsadlarni, shaxsiy xususiyatlarni aniqlash kerak.

V.N.Kudryavsevning fikriga binoan, maqsadning tabiati va tarkibi bo'yicha aniq-ravshan fikrlarning yo'qligi qarama-qarshilikka olib keladi. U jinoyatning sababi faqat ta'sir obyekti, jinoiy natijaga erishish maqsadlari va vositalari allaqachon paydo bo'lgan yoki paydo bo'lmoqchi bo'lgan paytlarda aytish mumkinki va u darhol bunday unsurlarning sababga kiritilishiga yo'l qo'ymaslik kerakligini aytadi, aks holda u qasddan jinoyatning barcha subyektiv tomonlarini qamrab oladi. Biroq, barcha subyektiv tomonni, ya'ni barcha sabablarni hisobga olish maqsadga muvofiq emasmi?

Shunday qilib, jinoyat xatti-harakatini rag'batlantirish bo'yicha ishlarda psixologiya fanida mavjud bo'lgan motivatsiya muammosining umumiy holati, barcha qarama-qarshiliklari, noaniqliklari aks ettirilgan. Kriminologlar motivlarni o'rganish jinoyatni sodir etgan shaxsning his-tuyg'ulari va his-tuyg'ularini, ularning ehtiyojlari va qiziqishlari, g'oyalari, nuqtai nazarlari va e'tiqodlari, ularga erishish maqsadlari va vositalarini, natijalarni rejallashtirishni, ya'ni, jinoyat harakatining asosini bilishni xohlaydi. Va bu jinoyatchilik xatti-harakatining sababi (hali amalga oshirilmaydi) murakkab kompleksli psixologik ta'lim sifatida ko'rib chiqilsa va uni shakllantirish jarayoni dinamik, stadial deb hisoblansa.

Shu bilan birga, diqqatga sazovor bo'lgan ba'zi psixologlar fikrini ustun qo'yadigan sabablar haqida sud-medisina bayonotlarini ta'kidlash kerak. Shunday qilib V.V.Luneyevning ta'kidlashicha, sababi, eng muhim da'vat funksiyasi bilan birga, subyekt ehtiyojini qondirishga hissa qo'shadigan yoki unga qarshi bo'lgan tanlov va baholashda

Date: 3rdDecember-2024

filtrning tartibga solish funksiyasini bajaradi. Shuningdek, u boshqa sababni - bu psixologlar to'g'ridan-to'g'ri gapirmaydigan reflektiv vazifani ham ko'rib chiqadi (xuddi shunday bayonotlar mavjud masalan, K.K.Platonov). Sud tibbiyoti shuningdek, turtki niyatlarni shakllantirish jarayoni, ya'ni bu jarayonning natijasi (V.D.Filimonov, 1981; V.N.Kudryavsev) ekanligini aniq tushuntirishi mumkin.

Kriminologlarning fikricha, jinoyatchilarning nuqtai nazari bo'yicha ijobiy nuqtai nazar - bu jinoyatning motivatsiyasi nafaqat ijtimoiy yoki ijtimoiy muhitning oldingi salbiy ta'siridan kelib chiqadigan, balki ijtimoiy mavqeni shakllantirgan motivatsion sohani deformatsiya qilgani kabi, shaxsiyat. Natijada, jinoyatlar ta'sirini jinoyatlar motivatsiyasi davrida aks ettiradigan muddatlar muayyan vaziyat doirasi bilan chegaralanishi mumkin emas. Bu yerda V.V.Luneyev niyatning strukturasi o'rganish orqali biz shu bilan shaxsiyatning tuzilish tarixi, uning tuzilishini o'rganamiz degan fikrni aniq ifoda etdi. Jinoyatchining asosiy motivlari va ijtimoiy rollari, aloqalari va shuning uchun shaxsiyat xususiyatlarining o'rtasida 70-75% hollarda jinoiy harakatlarning sabablari xususida mashhur parallelizm mavjud.

V.B.Golisin (1985), jinoyatchilar uchun tavakkalchilik uchun zarur bo'lgan ehtiyojning ustunligi va rivojlanish, bilim, mehnat, shaxslararo muloqot ehtiyojlarini yetarli darajada shakllantirmasligini aniqladi.

D.I.Feldshteyn (1993) ayrim talab va ehtiyojlarning jiddiyligiga ko'ra, voyaga yetmaganlarni antisensal yo'nalishni besh guruhga ajratadi. Birinchi guruh jinoyat yo'liga tasodifan kirgan voyaga yetmaganlarni o'z ichiga oladi. Ular zaif va atrof muhitga oson moslashadi. Ularning ehtiyojlari prokasional va o'zlarining antisotsial harakatlarining sababi emas. Ikkinchi guruhga esa buzuc bo'lmagan ehtiyojga ega bo'lgan voyaga yetmaganlar kiradi. Ularning do'stlari bilan osonlik bilan maslahat beradigan, jozibali, juda yaxshi. Yergenlerin uchinchi guruhi deforme va prozime ehtiyojlar, qiziqish va munosabatlar o'rtasidagi ziddiyatni tasvirlab beradi. Ularning axloqiy nuqtai nazari ishonchli emas edi. Ular uchun, o'z ehtiyojlarini qondirish uchun egoist istagi xarakterli bo'lib, antisotsial harakatlarga olib keladi. To'rtinchi guruh buzuc ehtiyoj va asosiy talablarga ega bo'lgan voyaga yetmaganlardan iborat bo'lib, ular barqaror axloqsiz ehtiyojlar to'plami bo'lgan va munosabatlar va munosabatlarga chinakam antisotsial yo'naltirilgan bo'lgan balog'atga yetmagan huquqbuzarlarga taqlid qiladi. Jinoyatlar, asosan, shaxsiyatning umumiy orientatsiyasi fonida o'z-o'zidan paydo bo'lgan sabab tufayli, ular tomonidan sodir etilgan. Beshinchi guruhga ijtimoiy-salbiy anomal, axloqsiz, ibtidoiy ehtiyojlarning barqaror majmuasi bo'lgan voyaga yetmaganlar kiradi. O'ziga xoslik, boshqalarning tajribasiga befarqlik, iste'molchini o'tkazish istagi, tajovuzkorlik ongli ravishda sodir etilgan jinoyatlar bilan birlashtiriladi.

Poraxo'rlar va talonchilar orasida ijtimoiy, ijtimoiy-psixologik va individual darajalarda o'zini namoyon qilishga intilish (erishish) uchun kurashayotgan odamlar boshqalardan qisman farqlanadi. O'g'rilar, talonchilar boshqalarga nisbatan mavqega erishishda ikkinchi va uchinchi darajalarda o'rin olganlar. Jinoyatni sodir etishda jinoyat sodir etish bilan bog'liq "komissiya" vaziyatga oid muammolardan tashqari biron-bir ichki muammolarni hal qilishni ta'minlaydi. Jinoiy xatti-harakatlarda moddiy imtiyozlarga ega

Date: 3rdDecember-2024

bo'lish insonda ishonch hissini kuchaytiradi va xavotirlanishni pasaytiradi yoki xavotirlanishni yo'qolishiga olib keladi.

O'zini tasdiqlashning yana bir salbiy ko'rinishi - zo'rlashni amalga oshirish motivi sifatida jamiyatda keng tarqalgan. Zo'rlash nafaqat jinsiy ehtiyojlarni qondirish, yoki xususiy mulkchilik psixologiyasi, ayolga nisbatan ibtidoiy munosabatda bo'lish, unga hurmatsizlik, balki (shu barobarida) o'z sha'ni va qadr-qimmatini toftash, eng yomon va ijtimoiy xavfli xulq-atvor ko'rinishlari sifatida ham namoyon bo'ladi.

Zo'rlashning subyektiv sabablariga jinoyatchi o'zini inson sifatida kamsitilgan his qilishi va natijada o'zboshimchalik qilish hissiy xususiyatlari bilan uzviy bog'liqdir. Ko'pincha bunday his-tuyg'u qat'iy bajarilish tusini oladi. Bu holat kishida erkaklar rolini o'zida namoyon qilish istagini kuchaytirib (mentalitetimizga ko'ra, xotin-qizlar erkaklarga itoatkor), odamni zo'rlashga majburan olib keladi.

Zo'rlashning zo'ravonlarning xavfli toifasiga kirib, birdaniga begona ayollarga hujum qilishni va ularning qarshiliklarini kuch bilan bartaraf etishga harakat qiladilar. Bunday jinoyatchilarning xatti-harakati xuddi ovchining harakatlariga ya'ni, yirtqichni kutib turishga yoki uni kuzatib ta'qib qilishga o'xshaydi.

Shu sohani o'rgangan mutaxassis olimlarning ta'kidlashicha, bunday zo'ravonlar ayollarga nisbatan sustroq munosabatda bo'ladilar. Natijada ayollar erkaklar ustidan hukmronlik qiladilar va ularni boshqaradilar (odatda jinsiy aloqa paytidagi kuchli jinsiy ehtiyoj egalari).

Eng xavfli jinoyat ko'rinishidagi jinsiy zo'ravonlik quyidagi sabablarga asoslanadi:

1. Ayollarga nisbatan jinsiy zo'ravonlikni namoyish qilish bilan birga, jinoyatchining jinsiy ehtiyojlarini qondirish bilan emas, balki ayolga ruhiy bog'liqlikdan qutulish kerakligi;

2. Ayol tomonidan ijtimoiy yoki biologik rad etish erkak kishini ijtimoiy va biologik maqomini (hayotdagi o'rnini) yo'qotishdan qo'rqishga sabab bo'ladi. Natijada, ayol ustidan hukmronlik qilishga o'zini mas'ul va kuchli shaxs deb hisoblaydi;

3. Bolalar va voyaga yetmaganlarga nisbatan zo'ravonlik hamda tajovuzlar ko'pincha, jinoyatchining katta ayollar bilan me'yoriy jinsiy aloqani o'rnatish qobiliyatiga ega emasligi yoki bunday munosabatlar jinsiy nuqsonlar sababli istalgan qoniqqanlikni hosil qilmaganligidan kelib chiqishi mumkin;

4. Jabrlanuvchining azob-uqubatlarini nazarda tutgan holda zo'ravonlar boshqa odamlarning nafratiga qaramay, huzur qilish, qasd olish, rashk va boshqa muammolar bosimi ostida jinoyatni sodir etadilar.

Mudofaa yoki himoya motivatsiyasiga doir olib borilgan ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, jinoiy xatti-harakatlarning aksariyat qismida tashqi tahdidlarga qarshi himoya hissi bo'lib, bunday holatda tajovuzkorlik qo'rquvi odatda tajovuzkor harakatlarni rag'batlantiradi (kuchaytiradi). Jinsiy yaqinlashishni qat'iy rad etish jinsiy raqib tomonidan o'zining qadr-qimmatini jiddiy tahqirlash, uning erlik hurmatiga zarba sifatida namoyon bo'ladi, bu holat uning ichidagi g'azabning kuchayib portlashiga sabab bo'ladi.

Date: 3rdDecember-2024

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI”

1. Z.Maxmudova., Z.Elov., L.Olimov. Deviant xulq-atvor psixologiyasi. Darlik. 2022-y. Kamolot nashriyoti. 258-b
2. З.Элов. Девиант хулқ-атворли ўсмирлар орасида суицидал ахлоқ тушунчаси ва илмий таҳлиллар. 2023. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz) 40 (40)
3. Z.Elov. Zo‘ravonlik jinoyatlarini sodir etuvchi shaxslar toifasi psixologiyasi. 2024. "ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АКМЕОЛОГИЯ" международный научно-методический журнал 1 (9)
4. З.Элов. Ўсмир шахсида деликвент ахлоқ–девиант хулқатворнинг шакли сифатида. Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar (2023 йил №6)
5. З.Элов. Девиант хулқ–атворли ўсмирлар муаммосининг илмий асослари ҳақида психологик ёндашувлар ва таҳлиллар. 2023. PEDAGOGIK MANORAT|| ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2023, No 2
6. З.Элов. Девиант хулқ-атворли ўсмирлар томонидан содир этилаётган ноқонуний хатти-ҳаракатларнинг психологик сабаблари. 2023 ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz) 40 (40)
7. З.Элов. Девиант хулқ-атворли ўсмирларда суицидал ахлоқ психологияси. 2023 Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar (2023 йил №3)
8. З.Элов. Девиант хулқ-атворли ўсмирлар орасида суицидал ахлоқ тушунчаси ва илмий таҳлиллар. 2023. ПЕДАГОГИК ВА ПСИХОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАР 1 (№1), 170-178
9. З.Элов. Девиант хулқ-атворли ўсмирларда кузатиладиган психологик ўзгаришларнинг ёш билан боғлиқ хусусиятлари (Вояга етмаганларга ижтимоий ёрдам кўрсатиш маркази тарбияланувчилари мисолида). PEDAGOGIK MANORAT 2022 №6 1 (№), 72-75

